

OSVRT NA APOSTOLSKO PISMO »OCTOGESIMA ADVENIENS«

Dr Ljudevit PLAČKO

Taj najnoviji crkveni dokument o društvenim problemima ima svoju specifičnu, iako ne jedinstvenu problematiku. Moglo bi se reći da on govori o dvije osnovne stvari:

1. analizira mnoge društvene probleme koji su povezani s naglim procesom urbanizacije; posebno upozoravanje na te probleme ima za svrhu senzibilizaciju svih ljudi, osobito onih na odgovornim položajima, da bi sa sviješću odgovornosti pristupili njihovu rješavanju;

2. druga činjenica prema kojoj dokument zauzima svoje stanovište jesu neke od vodećih ideologija i razni društveno-politički sistemi.

Oba su ova problema aktualna danas u svijetu, no opet bi se o ovom dokumentu moglo reći, kao i o onom izdanom prije osamdeset godina, da je zakasnio ali da ipak nije došao prekasno. *Zakasnio je*, jer proces urbanizacije nije započeo tek sada, nego se vrlo intenzivno odvija od momenta primjene mehanizacije, posebno u poljoprivredi. S druge strane taj dokument nije došao *ni prekasno*, jer obrađuje probleme koji su još uvijek aktualni, iako ne posve novi.

I. dio: Društveni problemi

1. Svi problemi koji se navode u Pismu povezani su uz *problem gradova*. Tu je na prvom mjestu migracioni problem, odilaženje iz sela u gradove. U ovom dokumentu nema više one malo naivne »himne« o životu na selu i o radu seljaka koja se nalazi u enciklici Ivana XXIII »Mater et magistra« (br. 154) koja bi imala za svrhu zadržati ljude na selu. U ovom se Pismu ističe da je proces napuštanja sela i *selidba u gradove* neizbježiv proces (br. 10) i nastojati to zaustaviti bila bi utopija. Mnogi na selu ostaju bez posla zbog tehniziranja zemljišta. Iako se taj proces ne može zaustaviti, ipak, upozorava Papa, treba posvetiti veću pažnju onima koji su na taj način ostali bez posla.

2. Druga nužna posljedica industrijskog napretka jest jaka *konkurencija na tržištu*. Velike tehnizirane i automatizirane tvornice mogu proizvoditi jeftinije i kvalitetnije od malih. Na taj su način ove prisiljene nastaviti proizvodnju bez dobitka ili čak s gubitkom; to su samo

prvi simptomi skorog obustavljanja posla (br. 9), a time i povećanja broja nezaposlenih o kojima treba neprestano voditi računa.

3. Ovom zgođom u Pismu se pokreće pitanje (br. 9) »num homo, licet tanta sit assecutus, operositatis suae fructum in se ipsum retorqueat. Postquam ergo naturae opes, ut par es, in suum usum convertit, nonne ipse servus efficitur operum a se fabricatorum?« Ove se riječi Pisma mogu spojiti sa onima u br. 41. u kojima se isto tako zauzima stanovište sumnje i nepovjerenja i u pojam i u stvarnost napretka. »Ipsa progressio fit quaedam composita doctrina, quae ubique viget. Quam ob rem hodie in dubium vocatur, quid valeat ipsa notio quousque spectat. Quid enim significat implacabilis ista conquisitio progressionis, quae elabitur, quoties quis eam se esse adeptum arbitratur.«

Objekcija protiv pojma »napredak« malo je čudna: Što znači riječ napredak kad ona označuje težnju za nečim neodređenim. Napredak je izražaj čovjekove urođene težnje prema boljem, prema sve savršenijem, iako se zna da čovjek savršenstvo nikada neće moći postići niti pravo pojmiti. — Nije li mnogo destimulativnije od te neodređenosti postaviti ljudima jedan određeni cilj razvoja međuljudskih odnosa i kazati: iza toga se više ne ide naprijed? Koji čovjek može samo tako unaprijed reći da će se težnja ljudske naravi za sve boljim jednom zaustaviti i tko može predvidjeti što je to na čemu će se zaustaviti. Neodređenost napretka ne odnosi se na konkretni slijedeći korak, nego na svijest da će čovjek snagom unutarnjeg dinamizma napraviti konkretni slijedeći korak prema boljem i da će ga u tom istom činu nadmašiti.

Isto je tako neprihvatljiva prevelika bojazan i sumnja u napredak čovječanstva. Gleda li se povijest ljudskog roda, mislim da bi trebalo imati veliko povjerenje u čovjeka. Čovjek je stvorio mnogo toga lijepog i dobrog, izgradio ljepši i ugodniji život, osigurao pravednije međuljudske i međunarodne odnose. Doduše, neki sekundarni proizvodi i ljudske djelatnosti daju nam temelj i za neku bojazan, ali ima mnogo više razloga za povjerenje u čovjeka. Mislim da je povijest čovječanstva realna baza za nadu, ne da će čovjek ikada potpuno riješiti sve probleme, ne da će spriječiti svaku neželjenu posljedicu svoga napretka, nego da će ih uspjeti staviti pod kontrolu više negoli je uspio do danas.

Treća pak primjedba koja se odnosi na napredak mislim da je prihvatljiva i stvarna. Postoji neka tendencija da se sveukupni napredak čovječanstva mjeri samo kvantitativnim napretkom ekonomske proizvodnje. To bi bilo jednostrano i zbog toga krivo gledanje na napredak. Kod napretka treba posebnu pažnju posvetiti kvalitativnim oznakama društva, koje je teže zamijetiti i »mjeriti«, kao što su međuljudski odnosi solidarnosti, sudjelovanje u odgovornosti, osobna sloboda i drugi, a te su oznake i važnije od kvantitativnih.

3. Novi veliki izvor poteškoća i nevolja gradskog čovjeka jest način života, koji je drugačiji od tipično seljačkog načina života. »Prokletstvo« što ga mnogi doseljenici iz sela u grad tako teško podnose jest *samoća*. Čovjek se osjeća osamljenim usred mase bez normalnog osobnog kontakta s ljudima izvan svoje obitelji, a i s obitelji je malo. — U Pismu se spominje da bi u popunjavanju te velike psihološke praznine, samoće, što je ljudi osjećaju u gradovima, vjerske zajednice morale

imati veliku ulogu (br. 11). One bi morale olakšavati nevezane prijateljske susrete između mladih, a na isti način nastojati nekako povezati i starije i čitave obitelji. Bilo bi promašeno stvarati neke organizacije starog tipa (br. 12), jer ljudi danas većinom zaziru od organizacije.

4. U Pismu se nadalje govori o *raspadanju obitelji*, koje u gradovima poprima nove razmjere. Međutim, kad govorimo o raspadanju obitelji, moramo paziti što želimo reći. Raspadanje se ne odnosi toliko na obitelj kao primarnu skupinu, nego se gube neke oznake obitelji kao institucije. Postoji težnja da se neki odnosi u obitelji, koji su dosada bili institucionalizirani, formalizirani, pretvore u spontane, primarne, neinstitucionalizirane, kao što su odnosi među prijateljima i partnerima. I prijateljski odnosi imaju norme, pa i takav razvoj obitelji ne ide prema obitelji bez moralnih normi, ali te norme nisu više tako službene, nemaju formalne sankcije za njihovo neobdržavanje.

5. U novoj konkurenciji za radna mjesta postoji opasnost da se radna snaga iskorištava i da se njome nepravedno postupa. Da bi pojedinac u borbi sa sebičnim poslodavcima bio jači, i Crkva i država priznaju svima pravo na udruživanje u sindikalne organizacije, prema kojima je Leon XIII u »*Rerum novarum*« bio vrlo sumnjičav. Danas Crkva svuda na svijetu naveliko zagovara sindikate (br. 14), koji su nikli izvan njezina krila a donekle i prvotno bili upereni protiv nje. U ovom se dokumentu štrajk naziva »posljednjim sredstvom obrane«, koje se zbog teških ekonomskih i općeljudskih posljedica ne bi smjelo upotrebljavati u političke svrhe. — Iz toga što se štrajk naziva posljednjim sredstvom obrane, te zbog toga što se u Pismu na nekoliko mjesta govori protiv nasilja (br. 28, 26, 30, 34, 37), moglo bi se zaključiti da bi Papa, iako nije direktno ništa kazao protiv oružane borbe, ipak tim načinom govora dao na znanje da je on protiv nje.

6. Posebne probleme s obzirom na pravednost izaziva velika »seoba naroda«, *migracija* unutar jedne zemlje i *emigracija* u druge države. Ta je pokretljivost ljudi jedan od izvora ekonomskog i društvenog napretka, ali, na žalost, često i nova prilika za gaženje osnovnih ljudskih prava i diskriminacija s obzirom na nacionalnost, boju kože, kulturu ili vjeru. Papa se osobito zauzima za to da svijet postane velika domovina svijetu, a još više da jedna država postane prava domovina svijetu koji u njoj žive. (17).

Ovo bi bio sumarni prikaz, s malim kritičkim refleksijama, prvog dijela Apostolskog pisma.

II. dio

Drugi dio Apostolskog pisma nastoji prosuditi ispravnost ili neispravnost, potpunost ili nepotpunost društveno-političkih ideja i ideologija.

Opće upozorenje ovog dijela odnosi se na nedovoljnost čisto legalistički shvaćene pravednosti. Ni jedan zakonodavac ne može predvidjeti sve konkretne slučajeve i obvezati ljude silom zakona kako se moraju vladati u pojedinoj prilici. Tom nužnom manjkavošću zakona

ostaje otvoreno široko područje djelovanja Crkve a i njezina obveza da svojim utjecajem nastoji kod ljudi što više probuditi osjećaj za pravедnost i brigu za drugoga. Tim bi se onda djelovanjem donekle ispunile manjkavosti. Na tom području može i Crkva kod nas mnogo dobra učiniti (br. 23).

1. Ideologije

Prva je točka opći stav prema ideologijama. Iako nije jasno definirano u Pismu u kojem se smislu upotrebljava riječ »ideologija«, ipak iz upotrebe te riječi mislim da bi se mogla dati neka definicija: Cjelokupna i neovisna vizija čovjeka, društvene stvarnosti i svijeta, koja sebe smatra jedino ispravnom te bi je svi kao takvu morali prihvatiti (25, 29, 31, 34, 38, 40).

U Pismu se izražava negodovanje prema bilo kakvom nametanju jedinstvenog pogleda na svijet svim ljudima. Takav pokušaj okarakteriziran je kao duhovna diktatura gora od svih (br. 25).

Kao opći razlog protiv prihvaćanja neke ideologije Papa navodi činjenicu da svaka ideologija zatvara čovjeka, zarobljuje ga i ograničava mu slobodu (27) te mu niječe povijesnu, osobnu i društvenu transcendenciju. Kao tipični primjeri »zatvorenih« ideologija uzeti su marksizam i liberalizam. U sklopu općeg govora o ideologijama u Pismu se nalaze neka metodološka upozorenja, koja bi svima trebala pomoći i omogućiti im što bolju analizu, bilo pojedinih društvenih pokreta bilo teorijskog sistema na kojem su oni zasnovani.

1. Konkretni su društveni pokreti proizašli iz pojedinih ideologija, ali su se pod pritiskom stvarnosti kroz povijest prilagođivali raznim situacijama i time se mijenjali. Zbog toga se današnji društveni pokreti ne smiju prosuđivati samo na temelju njihovih početnih oznaka (30).

2. Ne smije se ipak smetnuti s uma da su mnogi pokreti — kao npr. socijalizam, za koji se danas mnogi kršćani zalažu — u početku izišli iz ideologije nespojive s vjerom (31). Iako ti današnji društveno-politički pokreti nisu više tako usko povezani s prvotnim ideologijama, ipak treba točno ispitati do koje su mjere ipak povezani.

3. Jedino nakon solidne analize povezanosti pojedinih društvenih pokreta s prvotnim ideologijama može se odrediti do koje se mjere smije u njima angažirati.

U dokumentu je posebna pažnja posvećena *marksizmu*, za koji se s pravom tvrdi da je nije ostao jedinstven ni u teoriji ni u praksi. Razlikuju se četiri osnovna tipa marksizma:

a) Prvi tip marksizma prikazan je bitno kao klasna borba, koja katkada i nema drugog cilja osim same te klasne borbe (br. 33). (Ja još nisam čuo da postoji takav tip marksizma i šteta je što u AP nije jasnije izraženo na što se misli);

b) Za druge je marksizam u prvom redu zajednička politička i ekonomska vlast pod vodstvom jedine partije.

c) Treći bi tip naglašavao kao svoju osnovnu crtu historijski materijalizam, koji dovodi do nijekanja bilo kakve transcendencije. Pre-

ma AP ovo je osnovna ideologija socijalizma. (Ne znam koliko ta i kako općenito izrečena tvrdnja vrijedi);

d) Četvrti i danas najrašireniji tip nastoji znanstveno analizirati stvarnost i pokazati na temelju analize tendencije daljnjeg razvoja društveno-ekonomske situacije da je ona u skladu s ideološkim postavkama.

Na kraju ovakvog prikaza marksizma nalazi se upozorenje da svatko, prije negoli se priključi bilo kojem tipu marksizma, dobro promisli kakva je teoretska baza takvog pokreta i kakve je totalitarističke i represivne političke sisteme u povijesti marksizam stvorio, i to stoga da ne bi netko živio u iluzijama priključujući se tom pokretu (br. 34).

Čitajući ovaj dio Pisma, dobivamo dojam da je Papa pun nepovjerenja i skepse prema marksizmu i socijalizmu. Ne bih želio prosuđivati koliko je ovakva analiza marksizma ispravna ili ne, nego jedino kazati da ovo AP ne daje bazu niti potiče na dijalog, razgovor s marksistima.

Kao što se u dokumentu osuđuje kolektivizam koji guta čovjeka, isto je tako iznesen i negativni stav prema liberalizmu (barem prema ono skrajnjem koji više ne postoji) u kojem se osobna sloboda i slobodna konkurencija na tržištu uzdižu do te mjere da se gube dužnosti prema drugima i prema zajednici (35). Meni se ne čini opravdanom tvrdnja da se takav liberalizam ponovno budi.

Na kraju tog dijela moglo bi se postaviti pitanje koje ima neko svoje opravdanje: Nije li negativni stav prema apsolutnom liberalizmu došao u Pismu do izražaja samo kao protuteža rezerviranom stavu prema marksizmu.

Možda nije suvišno svratiti pažnju na argumentaciju, ako se to tako može nazvati, kojom se nastoji opravdati zahtjev da se čovjek kršćanin ne smije dati sputati ni u kakve ideologije nego uvijek sačuvati superiornost nad njima i stajati izvan i iznad njih. O tome u br. 27. Transcendentni Bog-Stvoritelj svoje stvorenje poziva da mu bude slično i u transcendenciji, ako ne u ontološkoj, a ono barem u ideološkoj. U br. 28. spominje se za to Duh Gospodinov koji prožima čovjeka obnovljena u Kristu i pomaže mu da prijeđe sve granice sustava ideologija u koje bi se možda zatvorio da bi se osjećao sigurnijim. — I konačno, poziv upućen svima da moramo očekivati novu zemlju. To će nas neprestano poticati da se što više približno idealu u kojem vlada sloboda djece Božje, ostvarujući taj ideal na svoj način već na ovom svijetu.

Mislim da ovakva teološka dedukcija može dati neko osvjetljenje i poticaj da se čovjek ne zatvori u ograde ideologije ili u neki totalitaristički društveno-politički sustav, ali to ne može biti argumentacija u strogom smislu riječi, kojom bi se jasno dokazalo da je neovisnost o svakoj ekskluzivnoj ideologiji jedini način kršćanskog društveno-političkog života.

2. Odnos prema znanostima o čovjeku

U tri slijedeća broja (38, 39, 40) Pismo zauzima stav prema znanostima o čovjeku. Kratko rečeno, nepovjerljiv i dosta nejasan. Iako taj dio ne zauzima prostorno glavninu Pisma, ipak mi se čini da je on

od izvanredne važnosti, jer pitanje odnosa između znanosti o čovjeku i vjere, odnosno Crkve, sada prvi put dolazi u dokumentu takve naravi. Drugim riječima, postavlja se službeno pitanje odnosa između znanstvene stručnosti o čovjeku i društvu s jedne i autoriteta s druge strane. To je pitanje na području prirodnih znanosti već davno riješeno, ali se čini da na ovom znanstvenom području odnosi još nisu sasvim jasni.

Došlo je do sukoba, ili bolje reći do nesporazuma, iako taj nesporazum nije prodrio u široku javnost, kao što ni znanosti o čovjeku i društvu (u prvom redu psihologija i sociologija) nisu još zajedničko dobro širokih masa.

Prvi nesporazum koji se spominje u Pismu bio bi u tome što znanosti o čovjeku i društvu favoriziraju pozitivizam koji je u prirodnim znanostima doživio svoj krah. To se spominje već u br. 26, a posebno u 38. i 40. na nekoliko mjesta. Predbacuje se tim znanostima da pretendiraju dati opću sliku o čovjeku i potpuno ga protumačiti. — Odgovor je na taj prigovor jasan: Iako treba priznati da znanstvena analiza čovjekova privatnog i društvenog života i ponašanja unosi mnogo svjetla u shvaćanje čovjeka, ipak treba kazati da su to sve parcijalne, nepotpune i necjelovite slike, iako potpuno točne i istinite u svojoj parcijalnosti. Postoji uvijek jedna dimenzija čovjeka, nazovimo je vertikalna, koju nikakva znanost ne može otkriti, iako je stvarna. Mislim da nitko od ozbiljnih učenjaka neće kazati da se znanošću može potpuno protumačiti čovjek, a ni svijet, jer svatko znade granice znanosti kojom se bavi.

Druga napetost koja postoji između znanosti o čovjeku i Crkve i koja je u Pismu samo kratko spomenuta, nije tako jasna, i »klasično rješenje« predloženo od Crkve nije za učenjake samo tako prihvatljivo. Ta je poteškoća spomenuta riječima: *Necesse autem est haud minus attendere ad affectus quos scientiae humanae dignere possint, quippe cum initium faciant elaborandorum socialium explorum quae postea iniungantur tamquam agendi normae, ratione scientifica comprobatae* (39).

Drugim riječima, znanost danas nastoji nametnuti ljudima norme društvenog ponašanja, tj. moral. A moral je Crkva smatrala do sada ekskluzivno svojim područjem. Znanosti o čovjeku ne prihvaćaju danas samo tako taj klasični odgovor, jer im se čini da on ne odgovara stvarnosti. Sugestija pak koja se nalazi u Pismu za rješenja nesporazuma čini se neadekvatnom i čudnom: »Eius (Ecclesiae) munus res diiudicandi et ad altiorem ordinem revocandi valde confirmabitur, cum demonstrabit, quam incertae ac finitae illae regulae et bona sint, quae eadem illa societas exhibebat tamquam perfecta atque ipsi hominis naturae ingenita« (br. 40). Prema tim riječima Crkva bi morala otkrivati relativni karakter onih normi koje određeno društvo prikazuje kao apsolutne i nepromjenljive.

Ovaj mi se odgovor čini čudnim, jer koliko je meni poznato, situacija normi koje se zastupaju u društvu u *ime znanosti* (drugo je ideologija) ne zastupaju se kao apsolutne i nepromjenljive. Ne znam da li itko jače zastupa nepromjenljivost osnovnih (a katkada i drugih) normi negoli to čini Crkva. U Pismu bi se htjelo pokazati kao da su zna-

nost i Crkva zamijenile (ili da bi barem Crkva morala zamijeniti) uloge. Takvo procjenjivanje situacije i takav odgovor na poteškoću vrlo je neobičajan.

S druge strane on je i *neadekvatan* jer, kako se meni čini, ne daje nikakav odgovor na glavni problem koji je nastao između znanosti o čovjeku i Crkve na području (društvenog) morala. Pokušat ću kratko iznijeti bit toga problema, jer on još nije pod tim vidom tako općenito poznat, bit problema o odnosu između znanstvene stručnosti i autoriteta u prosuđivanju moralnosti pojedinih sredstava i pothvata.

3. Odnos: Znanstvena stručnost — autoritet

a) *Željene i neželjene posljedice*. Efikasnost nekog sredstva ili pothvata odnosi se na njegovo djelovanje u pogledu postizavanja željenog cilja, ili željenih ciljeva. Aspirin je efikasan (barem uglavnom) protiv glavobolje, penicilin (antibiotici) efikasno suzbija upalu pluća, kontergan je efikasno sredstvo za smirivanje, »pilule« su efikasno (prilično) sredstvo za sprečavanje začeca... Mogu se nekim sredstvom postići i dva željena cilja: ugasiti žeđ i postići dobro raspoloženje...

Međutim, gotovo i nema takvog sredstva, takvog čina koji bi imao samo jednu posljedicu, samo jedan efekat, koji bi bio usmjeren samo prema postizavanju željenog cilja. Svaki čin ima i svoje nusproizvode, sporedne efekte, do kojih onome koji nešto poduzima nije stalo, ali mora računati s njima. Ako predsjednik Nixon ide u Peking, jer mu je stalo do boljih odnosa s Kinom, mora voditi računa o tome kako će na to reagirati njegovi zapadni saveznici, ili Moskva. Premda bi njemu vjerojatno bilo draže kada nitko ne bi vodio računa o njegovu putu osim Kine, jer ne želi svojim posjetom Kini pogoršati veze s drugim državama, ipak mora voditi računa o tome... Ako neka žena danas misli uzimati kontergan kao sredstvo za smirivanje (efikasno), mora voditi računa da postoji vrlo velika vjerojatnost da će roditi defektno dijete. Ako jedna država želi riješiti svoje ekonomske nevolje štampanjem novca, mora voditi računa da štampanje novca bez povećane produktivnosti nužno vodi do inflacije, do poskupljenja i zapravo do rušenja a ne do popravljivanja ekonomskog stanja.

b) *Ljudi prosuđuju dozvoljenost ili nedozvoljenost čina, vodeći računa o svim njegovim posljedicama, željenim i neželjenim, posrednim i neposrednim*. Iako ova tvrdnja nije jednodušno prihvaćena od sociologa, ipak velika većina zastupa takvo sociološko tumačenje moralnosti. Htio bih naglasiti »sociološko«, jer se tu ne radi o isključivanju drugih tumačenja moralnosti, nego o onima do kojih je sociologija, istražujući i analizirajući fenomen moralnosti u društvu, mogla doći. Druga će tumačenja otkriti druge dimenzije moralnosti, ali one znanstveno utvrđenim činjenicama (ukoliko su zbilja utvrđene) ne bi smjele protusloviti.

Iako je svaki lijek donekle i štetan za zdravlje, ipak ljudi upotrebljavaju i aspirine i antibiotike, jer je njihovo pozitivno djelovanje mnogo veće od negativnoga. Kontergan je zabranjen i okvalificiran kao

moralno nedopušten, iako se pokazao kao efikasno sredstvo za smirivanje, ali su njegove neželjene negativne posljedice (defektno rođena djeca) mnogo teže od pozitivnih. Mislim da bi se tim istim kategorijama pozitivnih i negativnih posljedica uspješno mogao analizirati i opći stav ljudi prema »glasovitoj piluli«. Ali ostavimo to.

Ovaj se način mišljenja ipak razlikuje od klasičnog shvaćanja »de duplici effectu«, jer se ne pita kako neki učinak slijedi iz akcije, posredno ili neposredno, nego se jednostavno vrednuju svi učinci, posredni i neposredni. Možda je i teoretska pretpostavka ovakvog stava (koji je znanstveno utvrđen kao stvarni stav velike većine ljudi) da nema »u sebi« zlih čina. Čini, pothvati su dobri ili zli prema tome kakve posljedice imaju u svim dimenzijama...

Da bude jasnije što se želi reći, ostavimo ove pomalo naivne primjere i promotrimo jedan ozbiljniji o kojem se danas i među teolozima prilično raspravlja a koji spada i na društveni moral, iako se o njemu u Pismu direktno ne govori: apsolutna nerazrješivost braka. — Gotovo sve države svijeta prihvatile su mišljenje da je katkada, uz određene preduvjete i garancije, bolje da se muž i žena rastanu i da osnuju novu bračnu zajednicu, ako je došlo do toga da nikako više ne mogu živjeti zajedno.

Gledajući naime sve posljedice, fizičke i psihičke, za bračne drugove i djecu i za zajednicu... koje nastaju ako te dvije osobe i dalje nastave živjeti prisilno zajedno i usporedivši ih s posljedicama koje nastaju ako se te dvije osobe rastave i ako sklope ponovni brak, većina država (a time bi se moglo reći i većina ljudi) misli da je ipak katkada bolje da se »nemogućić« brakovi ne drže silom zajedno.

c) *Utvrdjivanje posljedica nekog čina nije stvar autoriteta nego stručnosti.* Koje posljedice ima neki čin, posljedice u svim vidovima: medicinske, psihičke, ekonomske, lične i društvene — ne može se utvrditi autoritativno, nego to određuju stručnjaci: liječnici, psiholozi, psihijatri, ekonomisti, sociolozi... Ne mislim time reći da ti stručnjaci znaju sve posljedice nepogrešivo, ali ljudi određuju moralnost (dovoljenost ili nedozvoljenost) na temelju vjerojatnih ili sigurnih posljedica. Na one posljedice koje imaju vrlo malo vjerojatnosti ljudi se ne obaziru (pušenje izaziva rak). — Ljudi i sami imaju neko svoje opće-ljudsko iskustvo — iako ne reflektivno — pa i mnoge moralne norme, za koje se na prvi pogled čini da su bazirane samo na tradiciji, temelje se zapravo na posljedicama pojedinih čina, koje ljudi na svoj način doživljavaju.

d) *Vrednovanje posljedica.* Doduše, utvrđivanje posljedica ne kaže po sebi još ništa o moralnosti, nego je *vrednovanje* posljedica i glavni element koji određuje da li će konačna suma svih efekata biti pozitivna ili negativna. Ljestvica vrednota nije jednom zauvijek dana (pogotovo nije a priori utvrđena), ona je (koliko se to moglo utvrditi) podložna svojim unutarnjim zakonima razvoja, na koji i vanjski elementi imaju utjecaj, iako ne, kako se čini, dominantan. — Iako je dakle samo vrednovanje posljedica nešto što ne spada na znanost, ipak otkrivanje stvarnih vrednota koje u društvu vladaju, otkrivanje zakonitosti njihova unutarnjeg razvoja, spada na znanosti. Znanost ne nameće vrednote i vrednovanje društvu, nego otkriva objektivnu stvarnost, otkriva

koje su vrednote prevalentne u društvu, prati njihov razvoj i pokušava otkriti unutarne objektivne zakone njihova razvoja, slično kao što prirodne znanosti nastoje otkriti zakonitosti razvoja fizičkog svijeta.

Znanosti dakle o čovjeku na današnjem stupnju razvoja misle da spada u njihovu kompetenciju (a ne u kompetenciju apriornog određivanja, pa bilo ono i crkveno) kakve sve posljedice (predvidive) ima jedan čin ili pothvat, koje su osnovne vrednote u društvu na temelju kojih će ljudi prosuditi da li je konačna bilanca takvog čina ili pothvata pozitivna ili negativna i na taj način *ne odrediti*, nego *otkriti* što je dobro a što zlo. (Razumije se da će biti mnogo nejasnoća i različitih mišljenja, pogotovo u manje važnim stvarima.) A sve bi to imalo značiti da i moralnost spada u *objektivne društvene datosti* koje treba opisivati, istraživati njihovu unutarnju zakonitost, a ne a priori određivati kakva ona mora biti, jer bi to bilo nešto *slično* kao a priori odrediti da u vrijeme suše mora na tom i na tom mjestu pasti kiša. To ne znači da se na razvoj moralnosti ne može utjecati izvana (mi možemo utjecati i na razvoj kukuruza), ali trebalo bi svima postati jasno da taj utjecaj nije proizvoljan kada i koliko se kome hoće, nego da je i on podložan unutarnjim zakonima razvoja moralnosti, koje treba otkriti, a koji na sličan način spadaju u objektivne datosti kao i zakoni fizičkog svijeta.

e) *Sukob između stručnosti i autoriteta*. Dakle, pitanje što ga znanosti o čovjeku i društvu stavljaju koji put na autoritativno naučavanje Crkve, pa onda i na teologe, jest: Kako se treba vladati prema onom mišljenju Crkve u kojem se izražava moralna osuda jednog pothvata u ime primjene jednog općenitog principa, a stručnjaci, analizirajući *sve posljedice* toga pothvata, i društvene, i osobne, i ekonomske, i psihološke, i zdravstvene..., misle da taj od Crkve osuđeni pothvat ima (uz dužne mjere opreznosti) više pozitivnih negoli negativnih posljedica? — Pogotovo se taj sukob između stručnosti i autoriteta povećava ako je autoritativno rješenje koje predlaže Crkva takvo da gleda samo jednostrano na ljudske vrednote (kao što je npr. u Pismu br. 41) tvrdnja da se pravi napredak sastoji u razvitku moralne svijesti ljudi), ili je tako idealno da graniči s potpunom utopijom, tj. praktički nestvarivo. Sociolozi i drugi stručnjaci onda pitaju tko ima pravo? Da li stručnost koja, analizirajući čitavu stvarnost i vodeći računa o svim predvidivim posljedicama, procjenjuje jednu akciju kao pozitivnu ili Crkva koja je osuđuje primjenom svojih principa, a kod svake je primjene općih principa ipak na djelu čovjek! Jednostavno rečeno: Da li se može okarakterizirati kao moralno nedopustiva ona akcija koja ima više pozitivnih negoli negativnih posljedica, stručno i znanstveno utvrđenih i utvrđenih, i u ime čega? — Da li se može reći da je jedna stvar zla, a ljudi je, na temelju iskustva i analize, procjenjuju kao najbolju od mogućih, iako ne idealnu.«

Ne dolazi li tu na sličan, nipošto identičan, način u sukob znanost i Crkva, kada ona hoće a priori odrediti kakva stvarnost mora biti, ne obazirući se dovoljno na *stvarne zakone* koji vladaju i na području moralnosti, kao što je došla u sukob sa znanošću kada je htjela apriorno odrediti kakav »mora biti« fizički svijet, ne obazirući se dovoljno na prirodne zakone koji njime vladaju.

f) *Jedan od mogućih odgovora.* Kao što je Crkva istraživanje čitave fizičke stvarnosti i njezine zakonitosti prepustila znanosti, i toj tako otkrivenoj stvarnosti dala još jednu novu dimenziju, stavila je u odnos prema Bogu i nad kompetenciji horizontalnom dimenzijom prepustila znanosti, ne bi li onda i zadaća Crkve i na tom društveno-moralnom području bila da otkriva vertikalnu dimenziju te stvarnosti, a njezino istraživanje i njezine unutarnje zakonitosti prepusti znanosti-ma?! I društvena se stvarnost, na koju spada i moralnost, ravna po društvenim zakonima, koji imaju sličnost sa zakonima fizičkog svijeta. Ni njih se ne smije a priori i proizvoljno prekrajati jer je to i nemoguće, i ne bi se smjeli smatrati da su manje od Boga negoli zakonitosti fizičkog svijeta. Iako bismo si mi mogli zamisliti da bi drugačije bilo bolje nego što jest, kao što si možemo i zamisliti da bi zakoni o padanju kiše mogli biti bolji (tj. takvi da nikada ne dođe do suše), ipak mi ih ne možemo po volji mijenjati.

g) *Primjeri iz Apostolskog pisma.* Mislim da je ovaj opći prigovor trebalo iznijeti, jer se u OA govori o društvenoj zadaći Crkve kao autoriteta, jer se predlažu neka rješenja koja su neostvariva i jer je sama poteškoća natuknuta.

U br. 4, a slično i u br. 48, govori se da kršćanske zajednice u zajedništvu s biskupima, tj. u zajedništvu s autoritetom, moraju nešto poduzeti da se promijeni često nemoguća društveno-ekonomska i politička situacija. Drugim riječima, kršćanske zajednice ne bi smjele bez suglasnosti s biskupima poduzimati nikakve korake na ekonomskom, društvenom i političkom području. A što ako kršćanske zajednice na temelj stručne analize akcije i njezinih posljedica dođu u sukob sa biskupima? (Poteškoća nije izmišljena.) — Ako je zajednica za neka rješenja, a biskup protiv? Da li je u prednosti stručnost ili autoritet? Pogotovo ako autoritet predlaže znanstveno-stručno utopijska rješenja koja, teoretski gledano, mogu biti idealna, ali neostvariva, kao npr. u br. 18.

Zbog velikog prirasta stanovništva, osobito u zemljama na putu razvoja, povećat će se broj onih koji će biti prisiljeni, veli papa, živjeti u bijedi i kao prosjaci... Kao idealno rješenje takve situacije predlaže da se povećaju investicije i tako stvore nova radna mjesta. Kod ovog prijedloga, čini se, ne obraća se dovoljno pažnje na ekonomsku zakonitost stvaranja novih radnih mjesta. Primjenom tehnologije u poljoprivredi naglo ostaje bez posla mnogo ljudi i to nekvalificiranih. Poljoprivreda je ionako najslabija grana privrede, pa i onda ako je dobro tehnizirana, a da se i ne govori o netehniziranoj! Taj će broj pridoći ionako već velikom broju nezaposlenih, a sve će se to povećati još naglim demografskim porastom... Za otvaranje novih rentabilnih radnih mjesta potreban je silan kapital, koji zemlje u razvoju nemaju niti ga svojom niskom produktivnošću mogu tako brzo stvoriti. Štampanje novca bez povećane produktivnosti, veliki međunarodni zajmovi i krediti ubrzavaju, doduše, taj proces, ali takvi krediti svojom inflacionom tendencijom vode zemlju prema novim ekonomsko-društvenim poteškoćama, koje su katkada veće od prvotnih. Sv. Otac pak »non sine trepidatione« gleda na one političare koji iz te teške situacije vide (barem privremeno) izlaz u ograničavanju broja djece.

Papa ne niječe da bi se smanjenjem broja novorođenčadi moglo nešto doprinijeti rješavanju problema nezaposlenosti, ali ono mora ostati u granicama moralne dozvoljenosti. — Međutim, iskustvo pokazuje da je kontrola rađanja prema HV najneefikasnija, izuzevši neke osamljene slučajeve. I uz efikasnu kontrolu rađanja, zemlja u razvoju jako će teško izaći iz ekonomskih poteškoća, a bez nje je gotovo iluzorno govoriti o skorom i naglijem ekonomskom napretku. Za primjer ne trebamo ići daleko, dosta nam je da pomislimo na našu zemlju gdje je kontrola rađanja prilično efikasna...

Da ukratko ponovimo: Na temelju pozitivnih društvenih istraživanja prilično je jasno da ljudi (većinom) ne mjere moralnost ili nemoralnost nekog čina niti samo mjerilima ekonomskog uspjeha (utilitarizam), niti samo političkom efikasnošću (ideologizam, grubi marksizam), niti primjenom nekih općih principa (apriorizam), nego gledaju na sve posljedice koje su barem vjerojatne, i pozitivne i negativne, posredne i neposredne. Procijenivši njihovu važnost, ljudi su skloni prihvatiti (odobriti) ono što ima više pozitivnosti negoli negativnosti u svojim posljedicama. I stara i današnja povijest Crkve i raznih ideologija govori nam da su se njezina često apriorna rješenja prilagođivala polako stvarnosti, objektivnoj datosti, i da se neprestano prilagođuju unutarnoj, iako još nedovoljno istraženj, društvenoj stvarnosti.

Ovo AP nije izazvalo nikakvih ozbiljnih komentara u svjetskoj štampi. Mislim da bi razlozi mogli biti ovi:

U analizi trenutačne teške društveno-ekonomske situacije nema nekih osobitih zapažanja koja već ne bi bila općenito poznata.

Pismo se namjerno suzdržava od davanja konkretnih tehničkih rješenja da se izađe iz teške situacije i izričito kaže da to nije zadaća Crkve (br. 4), a i ono malo konkretnih prijedloga za akciju previše su idealni, ili idealistički, a da bi kao takvi bili ostvarivi.

Od praktičnih prijedloga ili upozorenja za naše je krajeve sigurno najvažniji br. 17 koji govori o emigrantima. To je, bez sumnje, veliko područje socijalnog rada Crkve u Jugoslaviji. Mislim da bismo tu morali svi skupa, a posebno biskupi, mnogo ozbiljnije shvatiti svoju dužnost i odgovornost i pred Bogom i pred ljudima.

Tipična svrha Crkve i ovog Pisma jest da neprestano upozorava ljude na probleme, opasnosti i nepravde, individualne i društvene, da ih učinj osjetljivima za njih i da tako dađe moralnu potporu raznim pothvatima u prilog individualnog i općeg dobra. Naglašavajući nužnost angažiranosti, Crkva osuđuje pasivnost, ravnodušnost i propuste. Iako je takvo djelovanje Crkve i poticanje na akciju indirektno, ono se ipak ne smije potcijeniti, uza svu neodređenost koju sobom nosi. Ono naime što najviše potiče ljude na akciju, što ih pokreće iz pasivnosti, nije količina, nego intenzitet spoznaje, doživljaja i osjećaja.